

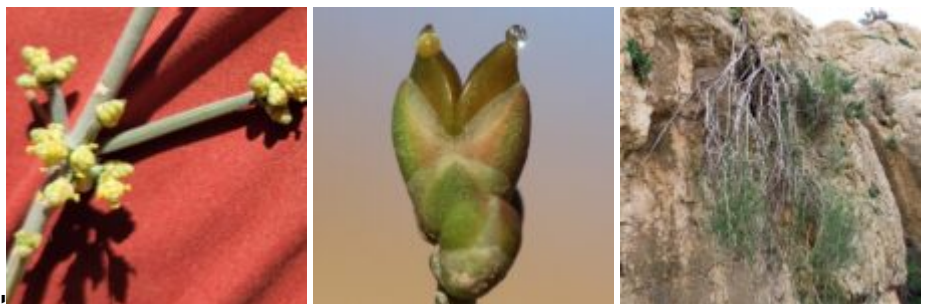
שרביטן הערבה נמצא במדבר שומרון

אבי שמידע, חוג כלנית, המחלקה לאבולוציה ואקולוגיה והמרכז לרציונליות, האוניברסיטה העברית בירושלים - avi.shmida@gmail.com

אורי פיק, מכון וויצמן למדע וחוג פרפרי ישראל - uri.pick@weizmann.ac.il, pickronni@yahoo.com

תמונת השער: שרביטן הערבה במצוק משכיות בואדי מאליו במזרח השומרון, צילם אורי פיק

תקציר: בהשתלמות כלנית בבקעה הצפונית וספר שומרון גדל במצוק הגיר הקשה שרביטן אשר התקשינו בהגדרתו. לאחר בדיקות חוזרות ומחקר סיסטמטי התברר לנו כי זהו **שרביטן הערבה** *Ephedra ciliata* שיח מדברי וגם מטפס הגדל בישראל בעיקר בערבה הדרומית והיה ידוע צפונה רק מאזור ים-המלח הדרומי. מאפיין את שרביטן הערבה עלים ארוכים מאוד (4-21 מ"מ) אך אלה מצויים רק בעונה קצרה ביותר. תכונה אופיינית נוספת הם הענפים המלבינים הרכים.

שרביטן הערבה *Ephedra ciliata*: מימין- שיח גדול משתלשל ממצוק משכיות, 21.2.22, צילם אורי פיק ©. במרכז-שני הפרחים בתוך תפרחת (אצטרובל) נקבית;בראש הפרח הימני הנמצא באנטזיס(זמינות להפריה) ממוקמת טיפת הצוף המושכת חרקים (דפני 2016), צלמה חגית משה ©, הר-נשף, 4.2.16. משמאל: פריחה זכרית בהר שחמון צפונית לאילת, 12.2.22, דודי ריבנר ©

בהשתלמות כלנית בבקעה הצפונית וספר שומרון גדל במצוק הגיר הקשה שרביטן אשר התקשינו בהגדרתו. מצאנו ארבעה פרטים הגדלים בחגווי הסלע, חלק אכולים על ידי הצאן ונראים שרועים, וחלק משתלשלים מתוך ראש המצוק וצורתם "מטפס משתרג". לאחר

בדיקות חוזרות ומחקר סיסטמתי התברר לנו כי זהו *שרביטן הערבה* *Ephedra ciliata*
שיח מדברי וגם מטפס הגדל בישראל בעיקר בערבה הדרומית והיה ידוע צפונה רק מאזור
ים-המלח הדרומי.

מימין(ראשון): שרביטן הערבה במצוק עין נטפים, 1.1.20, צילם ח.יחיאלי ©, (שני): שרביטן הערבה בהרי-עקבה למרגלות ג'בל בגר, צלמה דפנה כרמלי
, (שלישי): שרביטן הערבה למרגלות מצוק משכיות, פרט שרוע בשל רעיה, צילם אורי פיק ©, משמאל: פריחה נשית וזכרית של שרביטן ריסני,
10.5.19, צילם ש.קאין ©, כל מיני השרביטן בעולם הם דו-ביתיים. בישראל חלק מהמינים פורח בסתיו חלק באביב (ש.ריסני) וחלק גם וגם.

מיני הסוג **שרביטן *Ephedra*** קשים ביותר להגדרה; הסימנים העיקריים המבדילים בין
המינים נמצאים במבנה התפרחת, הפרחים והפירות ואלה נדירים במדבר ומופיעים בעונה
קצרה ביותר, לרוב לאחר גשם, עם עליית הטמפרטורה או בעונת הסתיו במועד "לא צפוי".
לפיכך נשאר לנו לנסות ולהגדיר את מיני השרביטן על פי תכונות הגבעולים וצורת החיים,
"הדמות - habit" של הצמח. בישראל ארבעה מיני שרביטן וכולם מסוגלים להתפתח
למטפסים מסועפים העולים על חופת העץ ומשתלשלים ממנו מטה. אלא שרוב הפרטים
הגדלים בספר ובמדבר גדלים בצורת שיחים נמוכים וברוב חודשי השנה אין הם מגדלים
גבעולים צעירים חדשים בעלי עלים ותפרחות. אז איך נבדיל בין מיני השרביטן? למין הנדיר
ביותר, שרביטן מכונף ישנן פירות מכונפים הנשארים על השיח תקופה ארוכה. זהו מין
"אדום" בסכנת הכחדה הגדל בישראל במדבר הקיצוני רק בשני אתרים. בשאר שלושת מיני
השרביטן נבדיל על פי "העלים" הנמצאים במפרקי הגבעולים: למעשה טרפי העלים
שצורתם מחט או אזמל נשרים במהרה לאחר הגשם במדבר. אך בבסיס העלה מצוי (לא
תמיד, חשפו בגבעולים הצעירים הצומחים) נדן קרומי. זוהי רצועה לבנבנה קרומית אשר
השפה העליונה שלה בעלת שערות ריסניות **בשרביטן הערבה וש.ריסני** וקרחת **בשרביטן
מצוי**. שלושת המינים הללו שייכים לאותה סקציה סיסטמטית שאופייני לה חפי פרחים
מאוחים לגמרי בתפרחת הנקבית ויוצרים ציפוי סגור לזרעים (Freitag 1994). האבקנים
יושבים בקבוצות של 3-4 על עוקץ מאורך משותף (אין זה זיר האבקן!) ובכך נבדלת
קבוצת שרביטן זו מ**שרביטן מכונף** לו 4-6 אבקנים בפרח ולעומת **שרביטן גס** הגדל
באדום ובדרום סיני, לו 6-8 אבקנים בפרח. המונוגרף של הסוג, הינריך פרייטג, מציין כי כל
מיני קבוצת שרביטן מצוי הם בעלי פרי עסיסי; לשרביטן מצוי ולש.ריסני פרי אדום עסיסי

לעומת שרביטן הערבה אצלו ציפת הפרי לבנה (על פי ל.בולוס בפלורה של מצרים). אך מצאנו במדבר פירות של ש.הערבה כאלה שנשארים יבשים ואינם נעשים עסיסיים. עוז גולן צילם גם ש.הערבה עם ציפת פרי עסיסית מאדימה (ראה תמונה). לכל שלושת המינים שני זרעים בפרי, זאת לעומת מיני שרביטן שאינם גדלים בארצנו והם בעלי זרע בודד.

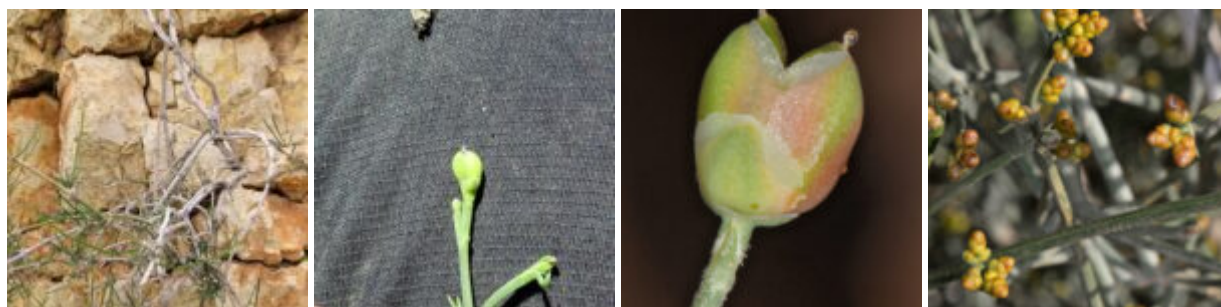
שרביטן הערבה במצוק משכיות במדבר שומרון, 21.2.22, צמיחת עלווה חדשה לפני פריחה, צילם אורי פיק ©, שני משמאל: פרי צעיר של שרביטן הערבה. יש הכותבים שהפרי יבש ואיננו עסיסי, אך יש כותבים שהפרי עסיסי לבן. צילם אישי טלמון ©, 4.2.16 הרי-אילת. משמאל: שרביטן הערבה (אולי ש.ריסני) בנחל יחם בערבה בעל ציפה אדמדמה. צילם והגדיר עוז גולן ©

נסכם לגבי הסימנים המבדילים בין מיני השרביטן בישראל: ברוב חודשי השנה במדבר וחגורת הספר מוצאים אנו שיחי שרביטנים קצוצים בגודל של בני-שיח בעלי ענפים רב-שנתיים בוגרים. כאשר יש עלווה חדשה קל לזהות את שרביטן הערבה על פי עליו המחטניים ארוכים: העלים במין זה עולים באורכם על 5 מ"מ לעומת אלה של שרביטן ריסני שאורכם 1-4 מ"מ. באין עלים נבדוק את הענפים המעוצים: אלה גמישים בעלי קליפה מלבינה בשרביטן הערבה. חברנו דודי ריבנר מדגיש כי הענפים של שרביטן הערבה הרבה יותר דקיקים לאלה של ש.ריסני.

מדוע שמו המדעי של שרביטן הערבה "שרביטן ריסני"? השם הלטיני מבלבל מאוד שכן פרושו "שרביטן ריסני" והוא מוענק בעברית למין אחר "שרביטן ריסני"; חוקרי הסיסטמטיקה גילו (Boulos 1999) כי הטקסון בשם **Ephedra ciliate** תואר בשתי פעמים שונות ומתייחס לשני טקסונים שונים שאחד מהם הוא שרביטן הערבה, אשר התאורים של *Ephedra foliate*, *E. peduncularis* מאוחרים לו (תואר בשנת 1849) ולכן אינם תקפים.

הסוג שרביטן הוא סוג בן 70 מינים הגדלים באזורים צחיחים ומדבריות קור בכל היבשות למעט אוסטרליה. שני מרכזי הסוג בעולם הם מדבריות צפון אמריקה ומרכז אסיה עד פרס. שרביטן הערבה הוא בעל תפוצה רחבה באזור הסודני והסהרו-ערבי התרמופילי מחד ובאזור האירנו טורני מאידך. הוא שכיח בסוואנות של קרן אפריקה ועד אזרביגן, וגדל שם על מיני שיטה, סלבדורה, ינבוט, פיקנוציקלה, ערטל, גרויה, שיזף וזקום מחד ומיני שקד

עוזרר ואלה מאידך. זהו המין בעל העלים הארוכים ביותר בסוג, אורך העלים דמויי המחט מגיע עד 40 מ"מ (Freitag 1994).

שרביטן הערבה בהרי אילת ומדבר שומרון (משמאל). מימין לשמאל: תפרחות זכריות בהר נשף (צילם אישי טלמון ©), תפרחת נקבית ובה שני פרחים בעלי ביציות חשופות שחלה ועטויות בחפים הנסגרים ונעשים אדומים ועסיסיים בשרביטן ריסני ובש.מצוי. משמאל: ענפי שרביטן הערבה בעלי קליפה מלבנה וגמישים מאוד בכיפוף. צילם אורי פיק. © שני משמאל: זבוב בית נמשך לטיפת הצוף בראש הביצית של הפרח הנקבי, הר שחמון 12.2.20 (א.ש.).

ספרות :

דפני א 2016 האבקה בלילות ירח או חלף עם הרוח? -האבקה בסוג שרביטן. כתב-עת "כלנית" מספר 3.
פינברון-דותן נ ודנין א 1991 המגדיר לצמחי-בר בארץ-ישראל. כנה. ירושלים.

Boulos L 1999 Flora of Egypt, Vol.1, Al Hadara Publishing, Cai

Freitag H 1994, in: Browicz K Chorology of trees and shrubs in South-West Asia and adjacent regions Vol.9. Polish Academy Sciences. Warszawa-Poznan

EU-M website 2022 - The Euro+Med Plant Base website: the information resource for Euro-Mediterranean plant diversity -

<https://ww2.bgbm.org/EuroPlusMed/query.asp>

=====

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

לציטוט: שמידע א ופיק א 2022 שאביטן הערבה נמצא במדבר שומרון. כתב עת "כלנית" 8.

=====